

तक्ता १ : वनराजा कॉंबड्यासाठी लसीकरण कार्यक्रम

वय	लसीचे नाव	स्ट्रेन	मात्रा	देण्याचा मार्ग
अंडी उबवण केंद्रामध्ये				
१ ला दिवस	मरेक्स रोग	एच.व्ही.टी.	०.२० मिली	त्वचेखाली
शेडमध्ये				
५ वा दिवस	न्यूकॅसल (मानमोडी) रोग	लासोटा	एक थेंब	डोळ्यात
१४ वा दिवस	गम्बोरो रोग	जोर्जिया	एक थेंब	तोंडात
२१ वा दिवस	देवी	फौडल पॉक्स	०.२० मिली	अंतःस्नायुमांस/ त्वचेखाली टोचावे
२८ वा दिवस	न्यूकॅसल (मानमोडी) रोग	लासोटा	एक थेंब	डोळ्यात
किल्ड मध्ये				
९ वा आठवडा	न्यूकॅसल (मानमोडी) रोग*	आर २ बी	०.५० मिली	त्वचेखाली टोचावे
१२ वा आठवडा	देवी*	फौडल पॉक्स	०.२० मिली	त्वचेखाली टोचावे

*ह्या दोन लसी दर ६ महिन्याला द्याव्यात

पक्ष्यांचे परसबागेत संगोपन

पक्ष्यांचे वयाच्या ६ आठवड्यामध्ये ६५०-७५० ग्राम वजन होईल (तक्ता २). हे पक्षी १०-२० पक्षी/घर याप्रमाणे किंवा उपलब्ध क्षेत्र आणि खाद्याप्रमाणे परसबागेत मुक्त संगोपन पद्धतीने सांभाळले जाऊ शकतात. दिवसा पक्षी चरण्यासाठी सोडून, रात्री निवाऱ्यात ठेवावेत. दररोज सकाळी पक्षी निवाऱ्यातून सोडताना स्वच्छ पाणी पाजावे. नर पक्ष्यांचे किमान वजन आल्यानंतर कधीही विकू शकता. वनराजा जातीचे मादी पक्षी परसबागेत वर्षाला ११० पर्यंत अंडी उत्पादन देवू शकतात.

आहार

वनराजा पक्षी अन्न शोधण्याची सवय झाल्यानंतर, अन्न सहज शोधून खाऊ शकतात. पक्ष्यांना अतिरिक्त पूरक आहाराची गरज किती आहे हे त्यांना परसबागेत चरण्यासाठी उपलब्ध असणाऱ्या जागेवर अवलंबून असते. सर्वसाधारणपणे, पक्षी परसबागेत त्यांना लागणाऱ्या प्रथिनांची गरज बाहेर शोधलेले अन्न खावून पूर्ण करू शकतात. पक्ष्यापासून चांगले उत्पादन घेण्यासाठी त्यांना उपलब्ध तृणधान्ये (ज्वारी, बाजरी, तांदूळ, कणी, तांदळाचा कोंडा इ.) खाद्य म्हणून देणे फायदेशीर ठरते. पूरक खाद्याचे स्वरूप पक्ष्यांच्या संगोपनाच्या उद्देश्यावर अवलंबून असते. संगोपनाचा उद्देश मांस उत्पादन असेल, तर पक्ष्यांना व्यावसायिक ब्रायलर/ लेअर चिक फीड द्यावे आणि अंडी उत्पादन असेल तर पक्षी मुख्यत्वेकरून परसबागेतील/मोकळ्या जागेवरील उपलब्ध अन्नावर अवलंबून असतात. मादी पक्ष्यांचे वजन ६ - ६.५ महिन्यात २.२ ते २.५ किलो दरम्यान राहिल याची काळजी घेतली पाहिजे. कारण अतिरिक्त (जास्त किंवा कमी) वजन अंडी उत्पादन कमी करू शकते. अंडी फुटणे किंवा अंड्यावर कवच नसणे यासारखी समस्या असेल तर पक्ष्यांना चुना पावडर, शिंपला पूड इ. प्रती पक्षी ३-४ ग्राम याप्रमाणे दररोज द्यावे.

तक्ता २ : वनराजा पक्ष्यांची आर्थिकदृष्ट्या महत्त्वाची ठळक वैशिष्ट्ये आणि तुलना

आर्थिक विशेष गुण	कार्यगिरी	
	वनराजा	देशी कॉंबड्या
शरीराचे वजन, ग्राम	-	-
१ दिवस	३०-४०	२५-२८
सहा आठवडे	६५०-७५०	१५०-४००
लैंगिक परिपक्वता (मर्यादित आहार)	२०००-२२००	३००-१५००
अंडे वजन, ग्राम		
२८ आठवडे	४२-४४	२८-३५
४० आठवडे	५७-५८	३२-४०
प्रथम अंडे देण्याचे वय, दिवस	१७५-१८०	२२०
अंडी उत्पादन, संख्या		
२८० दिवस	५५-६५	१२-२०
५०० दिवस	१२०-१३०	४५-६०
वार्षिक	१००-११०	-
मरतुक, % (६ आठवड्यापर्यंत)	२	१०
ड्रेसिंग %	७२	६५

आरोग्य निगा

परसबागेतील संगोपनामध्ये नुकसान करणारा प्रमुख रोग म्हणजे न्यूकॅसल (मन मोडी) रोग होय. रात्रीसाठी पक्ष्यांना केलेला निवाऱ्यात हवा खेळती असावी, प्रकाशाची सोय असावी आणि भक्षकापासून संरक्षण मिळावे याची काळजी घ्यावी. पक्षी निवाऱ्यासाठी वापरण्यात आलेले लाकूड किंवा बांबू यासारखे साहित्य बाह्यपरजीवीसाठी लपून बसण्याचे स्थान असते. त्यामुळे पक्षी निवारा नियमित स्वच्छ करणे आवश्यक आहे. पक्षी मुक्त वातावरणात चरत असल्याकारणाने त्यांना परजीवींचा (जंत) प्रादुर्भाव होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे दर २-३ महिन्याला पक्ष्यांना जंतनाशक औषध पाजणे आवश्यक आहे. प्रौढ वनराजा पक्ष्यांना न्यूकॅसल रोगाची लस दर ६ महिन्याला द्यावी. उन्हाळा सुरु होण्यापूर्वी एक लस देणे श्रेयस्कर ठरते. वनराजा पक्ष्यासोबतच इतर मुळ पक्ष्यांचे लसीकरण करण्याची शिफारस आहे.

माहिती स्रोत : कुक्कुटपालन संचालनालय, हैदराबाद

लेखन व संकलन

श्री. डिग्रसे एस.एस.

(प्रकल्प संशोधक, ग्रामीण जैवसंसाधन संकुल प्रकल्प)

डॉ. साळुंके एस.बी. श्री. देशमुख एस.बी.

श्रीमती गुंजाळ ए.ए.

(सहाय्यक संशोधक, ग्रामीण जैवसंसाधन संकुल प्रकल्प)

प्रकाशक : कार्यक्रम समन्वयक, कृषि विज्ञान केंद्र, लातूर

कृषि विज्ञान केंद्र, लातूर
व

जैवतंत्रज्ञान विभाग, भारत सरकार

पुरस्कृत

ग्रामीण जैवसंसाधन संकुल प्रकल्पांतर्गत

परसबागेतील कुक्कुटपालनासाठी उपयुक्त

वनराजा

(मांस व अंडी उत्पादनासाठी बहुरंगी पक्षी)

मांजरा चॅरिटेबल ट्रस्ट संचालित

कृषि विज्ञान केंद्र, लातूर

अतिरिक्त एम.आय.डी.सी. प्लॉट नं. पी-१६०, विलासनगर,
हरंगूल (बु.), लातूर

फोन नं. ०२३८२-२६७४९९, फॅक्स : ०२३८२-२६७३५५

ई-मेल : kvklaturms@gmail.com

आपल्या देशामध्ये कुक्कुटपालन हा व्यवसाय मोठ्या शहरापर्यंतच मर्यादित राहिला आहे. ग्रामीण भागातील लोक देशी कोंबड्याचे पालन करतात. देशी कोंबड्याचे वजन वाढण्याचे व अंडी देण्याचे प्रमाण खूप कमी असते. शहरी भागामध्ये अंडी आणि कोंबड्याचे मांस याची उपलब्धताही सहज होते. शहरी भागामधील लोकांचे अंडी व कोंबड्याचे मांस खाण्याचे प्रमाण अनुक्रमे ८० ते १२० अंडी व २.२५ ते ३.५ किलो मांस असे असून ग्रामीण भागात हेच प्रमाण ५ ते २० अंडी आणि ७५० ग्राम मांस असे आहे. तसेच अनुपलब्धतेमुळे ग्रामीण व आदिवासी भागात कोंबडी उत्पादने शहराच्या तुलनेत महाग (१० ते ४०%) असतात. ग्रामीण भागात ज्वारी, बाजरी, भात, गहू ई. धान्याचा मुख्य अन्न म्हणून वापर होतो. ह्या सर्व धान्यामध्ये साखरेचे (उर्जेचे) प्रमाण जास्त व प्रथिनांचे प्रमाण खूप कमी असते. अश्या आहारामुळे ग्रामीण व आदिवासी भागातील लोक प्रथिनेयुक्त आहारापासून वंचित राहत आहेत. त्यामुळे आदिवासी व ग्रामीण भागात अनेक प्रकारचे रोग, कुपोषणाचा प्रश्न भेडसावत असतो. याचा प्रभाव विशेष करून गर्भवती, स्तनपान करणाऱ्या माता तसेच लहान मुलामध्ये दिसून येतो.

ग्रामीण भागात व आदिवासी पाड्यावर घराच्या सभोवती मोकळी भरपूर जागा असते. अश्या जागेमध्ये पडलेले धान्य, किडे, मूंगी, गांडुळे, हिरवी गवते, स्वयंपाकघरातील कचरा ई. भरपूर प्रमाणात उपलब्ध असतो. या उपलब्ध व वाया जाणाऱ्या गोष्टींना आपण परसबागेत कुक्कुटपालन करून अतिशय संतुलित व चविष्ट अश्या अंडी व मांसामध्ये रूपांतरीत करून मानवी अन्न शृंखलेत समाविष्ट करू शकतो. तसेच परसबागेतील कुक्कुटपालनाचा स्वीकार केल्यामुळे ग्रामीण व आदिवासी भागात प्रथिनेयुक्त आहार उपलब्ध होईल. त्यामुळे प्रथिनांच्या कमतरतेमुळे उद्भवणारे आजार कमी होण्यास मदत होईल. तसेच अर्थाऱ्जनासाठी एक पूरक व्यवसाय उपलब्ध होईल.

कुक्कुट प्रकल्प संचालनालाय, हैदराबाद येथे परसबागेतील व ग्रामीण कुक्कुटपालनासाठी अंडी व मांस उत्पादन देणारी विविध रंगी दुहेरी उपयोगाची वनराजा हि जात विकसित केली आहे. या जातीमधील नर पक्षी १० ते १२ आठवड्यात जास्तीत जास्त वजन देतात त्याच प्रकारे मादी पक्षी सुद्धा ११० अंडी प्रतिवर्षी मुक्त संगोपन पद्धतीत देतात. परसबागेत उपलब्ध असणाऱ्या वनस्पती व पूरक खाद्यावरीती हि जात उत्तम प्रकारे वाढू शकते.

ग्रामीण भागात या व्यवसायाला चालना देण्यासाठी कृषी विज्ञान केंद्र, लातूर येथे जैवतंत्रज्ञान विभाग, भारत सरकार यांच्यामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या ग्रामीण जैव संसाधन संकुल प्रकल्प अंतर्गत प्रयत्न करण्यात येत आहे. या प्रकल्पांतर्गत एक दिवसाची वनराजा या जातीची पिढे आणून ४ आठवडे त्यांचा नियंत्रित वातावरणात सांभाळ केला जातो. या काळात द्यावयाच्या लसी दिल्या जातात. त्यानंतर ते पक्षी ग्रामीण भागात परसबागेत पाळण्यासाठी दिले जातात.

वनराज या जातीची ठळक वैशिष्ट्ये

- आकर्षक बहुरंगी पंख
- उत्तम रोगप्रतिकार शक्ती

- कमी दर्ज्याच्या खाद्यावर पण चांगले उत्पादन देते.
- मोठ्या आकाराची व जास्त वजनाची अंडी
- देशी कोंबड्यांप्रमाणेच तपकिरी रंगाची अंडी
- जलद वाढ आणि देशी कोंबड्यापेक्षा जास्त अंडी उत्पादन

पिढे संगोपनाची पूर्वतयारी

पिण्याच्या पाण्याची व खाद्याची भांडी स्वच्छ धुवून वाळवून घ्यावीत. लाईट फिटिंग व्यवस्थित आहे किंवा नाही हे पाहणी करून दुरुस्त करावी. पिढ्यांना उष्णता देण्यासाठी जास्त पांवरचे बल्ब लावावे लागतात त्याप्रमाणे सोय करून घ्यावी. शेंडमधून जुनी भूस्याची गादी (लिटर) काढून टाकावे व ते शेड्यासून दूर टाकावे किंवा विल्हेवाट लावावी. शेंडमधील जाळी, धूळ, भिंतीला लागलेली घाण स्वच्छ धुवून काढावी. शेंड पाण्याच्या प्रेशरने धुवून घ्यावे व जंतुनाशकाचा फवारा करावा. शेंड वाळल्यानंतर प्लास्टीकचे पडदे लावून घ्यावेत. पिले शेंडमध्ये येण्याच्या आठवड्यापूर्वी शेंड पूर्णपणे तयार करून झाले पाहिजे. प्रत्येक बॅचला नवीन भुसा वापरावा. पिढे येण्यापूर्वी ब्रूडर मध्ये साळीचा भुसा किंवा भाताचा तुस २ ते ३ इंच जाडीचा थर पसरून घ्यावा त्यानंतर त्यावर जुने वर्तमानपत्र पसरवून टाकावे. त्यामुळे पिढे भुसा खाणार नाहीत. पिले येण्यापूर्वी कांही तास अगोदर लाईट चालू करून शेंडचे आवश्यक तापमान येईल याची काळजी घ्यावी. वनराज या जातीच्या एका दिवसाच्या पिढ्यांना चार आठवड्यापर्यंत कृत्रीम उष्णता द्यावी लागते. त्यामुळे त्यांना आवश्यक असलेले तापमान मिळते.

पिढ्यांचे शेंडमधील व्यवस्थापन

पिढे येण्यापूर्वी शेंड पूर्ण स्वच्छ करून निर्जंतुकीकरण केलेले पाहिजे. देशी कोंबडी तिच्या पिढ्यांना जन्मानंतर पंखाखाली घेऊन उब देते तेच काम आपल्याला शेंडमध्ये उब देण्याच्या साधनांचा वापर करून करावे लागते. एक दिवसाच्या पिढ्यांना योग्य तापमानात ठेवणे गरजेचे असते. तसेच त्यांचे भक्षकापासून संरक्षण करणे गरजेचे असते. शेंडमध्ये पिढ्यांच्या हालचाली मर्यादित ठेवण्यासाठी १५" ते १८" रुंदीच्या पुट्ट्याचे किंवा पत्र्याचे पट्ट्या (चिक गाई) करून गोल भाग तयार करून घ्यावा त्यामध्ये साळीच्या भूस्याची २-३ इंचाची गादी करून त्यावर जुने वर्तमान पत्र पसरून घ्यावेत. त्यानंतर खाद्याची व पाण्याची भांडी व्यवस्थित लावून घ्यावीत व त्यातच पिढे सोडवीत.

ब्रूडर्स

लाकडांचे किंवा पत्र्यांचे ब्रूडर्स वापरू शकता. सामन्यात: विद्युत दिवे उष्णता स्रोत म्हणून वापरू शकता. एका पिढ्याला २ वॉट उष्णतेची गरज असते. पिढे उष्णतेच्या

स्रोतापासून दूर जाऊ नयेत म्हणून चिक गाई चा वापर करावा. तापमान कमी झाले असेल तर पक्षी उष्णतेच्या दिव्याच्या जवळ गोळा होतात आणि तापमान जास्त झाले असेल तर पक्षी उष्णतेच्या दिव्यापासून लांब जातात. तापमान योग्य असेल तर पक्षी एकत्र गर्दी न करता सम-समान विखुरलेले असतात. पिढे एकत्र येऊन मर होते. ती होऊ नये याची काळजी घ्यावी.

खाद्य

नियंत्रित पद्धतीने पक्ष्यांचे संगोपन करताना पक्ष्यांना सर्व पोषणमुल्ये, खनिजे, जीवनसत्त्वे असलेले संतुलित खाद्य द्यावे. दिलेले खाद्य सर्व पक्ष्यांना व्यवस्थित व सहज मिळेल याची दक्षता घ्यावी. खाद्य दररोज खाऊ घालावे. वनराजा पिढ्यांना २४०० किलो कॅलरी पचनीय ऊर्जा, १६% प्रथिने, ०.७७% लायसीन, ०.३५% मेथीओनिन आम्ल, ०.३५% उपलब्ध फॉस्फरस आणि ०.७% कॅल्सीयम गरज असते. वर दिलेला आहार पोषण गरजानुसार स्थानिक उपलब्ध खाद्य घटकांचा वापर करून खाद्य तयार केले जाऊ शकते. अंडी देणाऱ्या पक्ष्यांचे वाढीच्या अवस्थेमध्ये देण्यात येणारे (लेयर ग्रोअर फीड) खाद्यहि आपण सुरुवातीच्या ६ आठवड्यापर्यंत देवू शकतो.

शेतकरी खालील प्रमाणात खाद्य घटक भरडलेल्या स्वरूपात वापरून खाद्य बनवू शकतात.

मका/बाजरी/ज्वारी/तांदळाचे तुकडे नाचणी इ.	५० भाग
तांदूळ कोंडा/गव्हाचा कोंडा/तेलविरहीत तांदूळ कोंडा इ.	२० भाग
सोयाबीन पॅड/भूईमूग पॅड/सुर्यफुल पॅड/तीळ पॅड/जवस पॅड इ.	२८ भाग
जीवनसत्त्व आणि खनिज मिश्रण	२ भाग

आरोग्य निगा

वनराजा पक्ष्यांची रोगप्रतिकार शक्ती जरी चांगली असली तरी त्यांना न्यूकॅसल रोग (मानमोडी) आणि देवी रोगापासून संरक्षण देणे आवश्यक आहे. लसीकरण वेळापत्रक पुढीलप्रमाणे

